

Ferdowsi and Shahnameh in Publications Affiliated with the Tudeh Party of Iran

Ghazaleh Mohammadi¹, Manouchehr Akbari²

1. Introduction

This research examines the portrayal of Hakim Abul-Qasim Ferdowsi and his poems in publications affiliated with the Tudeh Party. Despite its importance, there is little research on the subject of literature in the Tudeh Party of Iran. The few existing studies either focus on works after the 1953 coup and do not pay attention to the early years of the party's formation and its first period of legal activity (such as the article "The Influence of the Tudeh Party on Iranian Fiction Literature (1953-1979)" (Javadi Yeganeh et al., 2012: 20-1)) or, apart from a few famous publications, do not refer to the party's publications, which were the most important tribune for the Tudeh Party of Iran (such as "Research on the Intellectual Foundations of the Tudeh Party's Literary Theory (1931-1951)" (Farashahi-Nejad, 2019: 85-109)).

2. Literature Review

Research on the literary content of the Tudeh Party's publications has also not examined the presence of classical Persian literary figures in the Tudeh Party's publications (such as "Red Literature, List of Literary Content of Publications Affiliated with the Tudeh Party of Iran, October 1941 to August 1953" (Mohammadi and Haji Aghababaei, 2024); "Marxist Critique of the Stories of the 'Bidari-ye Ma' Journal (Organ of the Women's Organization of the Tudeh Party of Iran, 1944-1948)" (Mohammadi and Haji Azizi, 2021); "Methods of Influence of the Tudeh Party on Contemporary Iranian Literature" (Mohammadi and Haji Aghababaei, 2023)).

3. Methodology

This article aims to examine Ferdowsi and his valuable work Shahnameh from the perspective of the Tudeh Party's publications through a descriptive-analytical method by reviewing the publications Nameh-ye Rahbar, Nameh-ye Mardom, *Sogand*, Payam-e No, *Bidari-ye Ma*, and *Maslahat*.

4. Analysis

Since "literature" in the Tudeh Party's publications has always been important and considered for attracting various segments of society, promoting party ideas and goals, and ultimately softening the dry atmosphere of political news and ideological articles, the leaders of the Tudeh Party, following the instructions of the Soviet Communist Party, sought to spread the features approved by the Communist Party among contemporary

1-PhD Candidate of Persian Language and Literature, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran; email of the corresponding author: g_mohammadi@sbu.ac.ir

 ORCID: 0000-0002-7296-2140

2-Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran; email: makbari@ut.ac.ir

 ORCID: 0000-0001-5878-2509

 10.48308/hlit.2024.235021.1296

Iranian literary works. Given the strong propaganda tools and newspapers and publications at their disposal, they were largely successful at times and managed to align many poets and writers with them. They used various methods to exploit the potential of leading Iranian writers and poets in alignment with themselves and to express and implement their cultural and literary views. On the other hand, not all poets and writers who were of interest to the Tudeh Party and whose works were published in their publications were contemporary writers; sometimes works of classical literary figures were also published and it seems that only those aspects of these figures' works that aligned with the thoughts of the publication's writers and the party's ideological line were considered. It can be said that the Tudeh Party's publications' interpretation of publishing such works was in line with their combat goals and to highlight the themes of anti-oppression in support of social movements. One of the classical literary figures of Iran who was of interest in the party's publications was Hakim Abul-Qasim Ferdowsi. By examining the party's publications during the years 1941-1953, it becomes clear that Ferdowsi's image in these publications was presented in three different ways with three different goals: 1- In some articles, his name and works were interpreted differently (not necessarily incorrectly), in line with party ideas; for example, in the *Bidari-ye Ma* journal (the women's organ of the party), which, in addition to following all the party's publication instructions, emphasizes the role of women and presents all its ideas with a focus on women, a series of articles summarized the lives of female characters in the *Shahnameh*: "Rudabeh", "Gordafarid", "The Sacrifice of *Shahnameh*'s Mothers", and "Manijeh" were published, and the type of view on the story and its narrative in these articles was completely in line with the policies of this publication. Or in a long article in the *Monthly Mardom* journal, descriptions of the *Shahnameh* stories were presented in line with party ideas, and the writers used them to incite the audience against oppression. 2- In some other publications, Ferdowsi's position among the people of the Soviet Union was addressed, and Ferdowsi's high position in world literature was reflected as an example of solidarity between Iranians and the people of the Soviet Union; for example, the *Payam-e No* journal, by publishing articles by non-Persian speakers about Ferdowsi, tried to convey this point. 3- Finally, some articles scientifically examined Ferdowsi's works, and the writers of the publications tried to attract serious and educated audiences to their publications by publishing scientific and specialized articles about Ferdowsi; for example, in the *Payam-e No* journal, a detailed article addressed the incorrect and undocumented legends about Ferdowsi's life that were common among people.

5. Conclusion

This article aims to examine Ferdowsi and his valuable work *Shahnameh* from the perspective of the Tudeh Party's publications through a descriptive-analytical method by reviewing the publications *Nameh-ye Rahbar*, *Nameh-ye Mardom*, *Sogand*, *Payam-e No*, *Bidari-ye Ma*, and *Maslahat*. Since in the Tudeh Party's publications, literature has always been important and considered for attracting various segments of society, promoting party ideas and goals, and ultimately softening the dry atmosphere of political news and ideological articles, the leaders of the Tudeh Party of Iran, following the instructions of the Soviet Communist Party, sought to spread the features approved by the Communist Party among contemporary Iranian literary works. Given the strong propaganda tools and newspapers and publications at their disposal, they were largely successful at times and managed to align many poets and writers with themselves. They used various methods to exploit the potential of leading Iranian writers and poets in alignment with themselves and to express and implement their cultural and literary views. On the other hand, not all poets and writers who were of interest to the Tudeh Party and whose works were published in their publications were contemporary writers; sometimes works of classical literary figures were also published, and it seems that only aspects of these figures' works that aligned with the thoughts of the publication's writers and the party's ideological line were considered. It can be said that the

Tudeh Party's publications' interpretation of publishing such works was in line with their combat goals and to highlight the themes of anti-oppression in support of social movements. One of the classical literary figures of Iran who was of interest in the party's publications was Hakim Abul-Qasim Ferdowsi. By examining the party's publications during the years 1941-1953, it becomes evident that Ferdowsi's image in these publications was presented in three different ways with three different goals: 1- In some articles, his name and works were interpreted differently (not necessarily incorrectly), in line with party ideas; for example, in the *Bidari-ye Ma* journal (the women's organ of the party), which, in addition to following all the party's publication instructions, emphasizes the role of women and presents all its ideas with a focus on women, a series of articles summarized the lives of female characters in the Shahnameh: "Rudabeh", "Gordafarid", "The Sacrifice of Shahnameh's Mothers", and "Manijeh" were published, and the type of view on the story and its narrative in these articles was completely in line with the policies of this publication. Or in a long article in the *Monthly Mardom* journal, descriptions of the Shahnameh stories were presented in line with party ideas, and the writers used them to incite the audience against oppression. 2- In some other publications, Ferdowsi's position among the people of the Soviet Union was addressed, and Ferdowsi's high position in world literature was reflected as an example of solidarity between Iranians and the people of the Soviet Union; for example, the *Payam-e No* journal, by publishing articles by non-Persian speakers about Ferdowsi, tried to convey this point. 3- Finally, some articles scientifically examined Ferdowsi's works, and the writers of the publications tried to attract serious and educated audiences to their publications by publishing scientific and specialized articles about Ferdowsi; for example, in the *Payam-e No* journal, a detailed article addressed the incorrect and undocumented legends about Ferdowsi's life that are common among people.

Keywords: *Shahnameh*, Ferdowsi, Tudeh Party, Tudeh Party Publications

دوفصلنامه تاریخ ادبیات

دوره ۱۷، شماره ۲، (پیاپی ۸۸ / ۲) پاییز و زمستان ۱۴۰۳

مقاله علمی - پژوهشی

صفحه ۹۹ تا ۱۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۸

فردوسی و شاهنامه در نشریات وابسته به حزب توده ایران

غزاله محمدی،^۱ منوچهر اکبری^۲

چکیده

نشریات همواره از مهم‌ترین تربیون‌ها برای احزاب سیاسی بوده است تا از طریق آن به انتشار دیدگاه‌های سیاسی خود بپردازند. حزب توده ایران نیز از آغاز تشکیل، توجه ویژه‌ای به بهره‌گیری از رسانه‌ها برای تبلیغ اندیشه‌های خود در عرصه‌های گوناگون داشت و از عناصر فرهنگ و هنر، به‌ویژه ادبیات برای ترویج افکار و اهداف خویش بسیار بهره جست؛ از این رو در نشریات وابسته به این حزب، موضوعات مرتبط با ادبیات جایگاه ویژه‌ای داشت و حزب با استفاده از نشریات خود، از طرق مختلف در پی القای تفکرات خود و جهت‌دهی به اذهان مخاطبان خود بوده است. در این میان توجه ویژه‌ای نیز به مشاهیر ادب فارسی از جمله فردوسی و اثر گران‌سنگ او «شاهنامه» شده است. با بررسی‌های صورت گرفته در نشریات این حزب، طی سال‌های ۱۳۳۱-۲۳۳۱، چهره فردوسی در این نشریات با سه هدف مختلف و به سه شکل متفاوت ارائه شده است: در برخی مقالات از نام و آثار او برداشتی متفاوت (نه لزوماً اشتباه)، مطابق با افکار حزبی، ارائه شده است؛ در برخی دیگر به جایگاه فردوسی در میان مردم ملل اتحاد جماهیر شوروی پرداخته شده است و جایگاه رفیع فردوسی در ادبیات جهان، به‌صورت نمونه‌ای برای همبستگی میان ایرانیان با ملل اتحاد جماهیر شوروی بازتاب داده شده است؛ در نهایت برخی مقالات به‌صورت علمی آثار فردوسی را بررسی کرده است.

کلیدواژه‌ها: شاهنامه، فردوسی، حزب توده، نشریات حزب توده

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

g_mohammadi@sbu.ac.ir

۱- دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

 ORCID: 0000-0002-7296-2140

makbari@ut.ac.ir

۲- استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

 ORCID: 0000-0001-5878-2509

 10.48308/hlit.2024.235021.1296

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

۱. مقدمه

با سقوط حکومت رضاخان در شهریور ۱۳۲۰ در عرصه‌های گوناگون، به‌ویژه در حوزه فرهنگ و سیاست، آزادی عمل نسبی‌ای پدید آمد. بعضی اعضای گروه معروف پنجاه‌وسه نفر به همراه برخی کمونیست‌های قدیمی نیز از فرصت پدید آمده استفاده و در مهرماه ۱۳۲۰ حزب توده ایران را راه‌اندازی کردند. رهبران حزب توده ایران عمدتاً افرادی تحصیل کرده و آگاه از اوضاع و احوال ایران در حوزه‌های مختلف بودند؛ از این رو در کنار فعالیت‌های سیاسی خود نگاه ویژه‌ای به مقوله فرهنگ و رسانه داشتند و از توان این حوزه در زمینه تبلیغ و گسترش اندیشه‌های خود آگاه بودند. این مسئله سبب شد تا حزب توده با راه‌اندازی و انتشار نشریات گوناگون و ایجاد جریان‌سازی‌های ادبی و تبلیغ و بزرگ‌نمایی آثار نویسندگان و شاعران مورد نظر خود، به‌صورت آشکار و نهان اندیشه‌ها و دیدگاه‌های حزبی خود را در قالب گونه‌های مختلف ادبی تبلیغ نماید و به‌زودی توانست افراد بسیاری از طبقه روشن‌فکر آن روزها، هرچند بسیاری را به‌صورت مقطعی و برای زمانی کوتاه، جذب خود کند. نویسندگان و شاعرانی چون صادق هدایت، صادق چوبک، نیما یوشیج، ملک‌الشعراى بهار، سعید نفیسی، جلال آل احمد، به‌آذین، فریدون توللی، ابراهیم گلستان، پرویز خانلری، نادر نادرپور و... در نشریات حزب فعالیت می‌کردند. به‌زودی توده مردم نیز به حزب پیوستند و «تیراژ نشریات حزب از روزنامه اطلاعات نیز بیشتر شد» (آبراهامیان، ۱۳۷۷، ۲۹۰).

از سویی دیگر می‌دانیم که یکی از مهم‌ترین ابزارها برای تأثیرگذاری بر اندیشه‌ها بهره‌گیری از محتوای ادبی است و بر این اساس اندیشمندان مارکسیست و اعضای حزب کمونیست شوروی، اصول و مبانی خاصی را برای شکل‌گیری و پدیدآوردن محتوای ادبی تعیین و ابلاغ می‌کردند. در همین راستا گونه‌ای از ادبیات را پدید آوردند که امروزه آن را ادبیات سوسیالیستی یا رئالیسم اجتماعی یا سوسیالیستی می‌نامند و در نقد مارکسیستی به بررسی شاخصه‌های این شیوه از پدیدآوردن متون ادبی پرداخته می‌شود.

رهبران حزب توده ایران نیز با پیروی از دستورالعمل‌های حزب کمونیست شوروی در پی آن بودند تا بتوانند ویژگی‌های مورد تأیید حزب کمونیست را در میان آثار ادبیات معاصر ایران گسترش دهند و با توجه به ابزار قوی تبلیغاتی و روزنامه‌ها و نشریاتی که در اختیار داشتند، تا حد زیادی در مقطعی موفق شدند و توانستند بسیاری از شاعران و نویسندگان را در این زمینه با خود همراه نمایند. آن‌ها برای بهره‌برداری از پتانسیل نویسندگان و شاعران پیشروی ایران در همراهی با خود، و برای بیان و اعمال دیدگاه‌های فرهنگی و ادبی خود از شیوه‌های گوناگونی بهره می‌گرفتند. برای نمونه مقالات یکی از مهم‌ترین بسترها برای توضیح و تبیین انتظارات حزب از نویسندگان و شاعران است. ایدئولوگ‌های حزب توده با انتشار مقالات در نشریات حزبی، به‌گونه‌ای دست به صدور مرامنامه می‌زدند و برای نویسندگان دستورالعمل نوشتن صادر می‌کردند (محمدی و حاجی‌آقابابایی، ۱۴۰۲: ۶). شیوه دیگری که حزب توده برای تأثیرگذاری بر شاعران و نویسندگان به کار می‌گرفت، نوشتن مقدمه‌هایی بر کتاب‌های مورد تأیید حزب و تبلیغ این کتاب‌ها به‌عنوان آثار برتر در حوزه ادبیات معاصر بود. این مقدمه‌ها گاهی نکات مهم مطرح‌شده در کتاب را که مورد تأیید حزب توده است، تبیین و تبلیغ کرده است و گاهی شاعران و نویسندگان را به تقلید از آن اثر دعوت نموده (همان: ۷).

معرفی نویسندگان اتحاد جماهیر شوروی و موضوع کتاب‌های آن‌ها، یکی دیگر از شیوه‌هایی است که رهبران حزب توده در حوزه ادبیات اعمال می‌کردند و در پی آن بودند تا این نویسندگان را به‌عنوان الگوهای برتر و شایسته تقلید، معرفی نمایند (محمدی و حاجی‌آقابابایی، ۱۴۰۳: ۱۸). شیوه دیگر، برجسته کردن شاعران و نویسندگان مورد تأیید حزب است؛ نزدیک به تمامی آثار ادبی‌ای که در نشریات حزب توده منتشر شده، مطابق با اهداف و دیدگاه‌های ایدئولوژیک حزب است و به‌جز اعضای هیئت تحریریه هر نشریه، آثار چند شاعر و نویسنده تقریباً به‌طور ثابت در تمام نشریات حزب توده مورد استفاده قرار گرفته.

بعضی از این نویسندگان و شاعران خود از اعضا و طرفداران حزب بودند که با این نشریات همکاری می‌کردند و برخی دیگر نیز با توجه به محتوای کارهایشان مورد تأیید حزب توده قرار داشتند و نوشته‌شان در نشریات حزب توده به چاپ می‌رسید (نک: محمدی و حاجی‌آقابابی، ۱۴۰۳: ۹۸-۱۱۹).

در واقع می‌توان گفت «ادبیات» در نشریات حزب توده ایران به چند دلیل، مهم و مورد توجه بوده است:

- جذب اقشار مختلف جامعه

- ترویج افکار و اهداف حزبی

- تلطیف فضای خشک اخبار سیاسی و مقالات ایدئولوژیک.

از سویی دیگر تمام شاعران و نویسندگانی که مورد توجه حزب توده بودند و حزب آثار آن‌ها را در نشریات خود منتشر کرده، از نویسندگان معاصر نبودند؛ گاهی نیز آثاری از مشاهیر ادبی کلاسیک منتشر می‌شد و به نظر می‌رسد تنها جنبه‌ای از آثار این مشاهیر مورد توجه قرار گرفته است که با افکار نویسندگان نشریات و در واقع خط فکری نشریه و حزب، منطبق بوده است. می‌توان گفت تفسیر نشریات حزب توده از انتشار این نوع آثار، در راستای اهداف مبارزاتی و نیز در جهت پررنگ کردن بن‌مایه‌های ظلم‌ستیزی در خدمت تحرکات اجتماعی بوده است.

تلاش این جستار بر این بوده است که «فردوسی» و اثر گران‌قدر او «شاهنامه» را از دریچه نگاه نشریات حزب توده به آن، بررسی کند. نشریات مورد بررسی در این جستار، «نامه رهبر، نامه مردم، سوگند، پیام نو، بیداری ما و مصلحت» هستند.

۲. پیشینه پژوهش

درباره موضوع ادبیات در حزب توده ایران به‌رغم اهمیت آن، مقالات چندانی وجود ندارد و بیشتر مقالات موجود نیز به آثار بعد از کودتای ۱۳۳۲ توجه کرده‌اند و به سال‌های آغازین تشکیل حزب و دوره اول فعالیت قانونی آن نپرداخته‌اند. فراشاهی در مقاله‌ای تحت‌عنوان «پژوهشی در مبانی فکری نظریه ادبی حزب توده (۱۳۱۰-۱۳۳۰ ش)» به بررسی مبانی فکری - ادبی حزب پرداخته و به‌صورت مشخص به گونه ادبی خاصی توجه نکرده است. در این پژوهش غالب ارجاعات به مجله دنیا و پیام‌نو است و دیگر نشریات حزب بررسی نشده است (فراشاهی‌نژاد، ۱۳۹۸: ۸۵-۱۰۹). «تأثیر حزب توده بر ادبیات داستانی ایران (۱۳۳۲-۱۳۵۷)» عنوان مقاله دیگری است که به ادبیات داستانی حزب توده در بازه زمانی بعد از کودتا تا انقلاب اسلامی پرداخته است و توجه آن بیشتر به تأثیر آشکارا و نهانی ایدئولوژی حزب، بر داستان ایران معطوف بوده و آثاری از چند نویسنده مشهور را تحلیل کرده است (جوادی یگانه و تفنگ‌سازی، ۱۳۹۱: ۲۰-۱).

محمدی و حاجی‌عزیزی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای تحت عنوان «نقد مارکسیستی داستان‌های نشریه «بیداری ما» (ارگان تشکیلات زنان حزب توده ایران، ۱۳۲۳-۱۳۲۷)» به بررسی مؤلفه‌های نقد مارکسیستی از جمله هژمونی، ایدئولوژی، شی‌وارگی و... در داستان‌های نشریه بیداری ما پرداخته‌اند. همچنین محمدی و حاجی‌آقابابی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای دیگر تحت عنوان «شیوه‌های تأثیرگذاری حزب توده بر ادبیات معاصر ایران» اطلاعاتی در مورد نشریات حزب توده ایران و توجه و بهره‌وری آن‌ها از ادبیات ارائه داده‌اند. هیچ‌یک از این آثار به بررسی حضور مشاهیر کلاسیک ادبی فارسی در نشریات حزب توده نپرداخته‌اند.

با بررسی نشریات وابسته به حزب توده، به نظر می‌رسد حزب توده و نویسندگان نشریاتش با سه هدف متفاوت به فردوسی و اثر گران‌سنگ او «شاهنامه» پرداخته‌اند.

۳. حزب توده و فردوسی

۳-۱. خوانش مارکسیستی

چاپ شعر و داستان در نشریات حزبی، به نوعی توجه به علاقه گروه‌های بزرگی از مردم جامعه بود که بخشی از دل‌مشغولی‌های آن‌ها را این‌گونه گرایش‌ها تشکیل می‌داد و با مشاهده پاورقی‌های داستانی و شعرهای مرتبط با مسائل روز به‌سادگی جذب این گونه نشریات می‌شدند. همچنین احزاب سیاسی و ایدئولوژی‌ها در هر زمان و مکان از پدیده‌هایی چون فرهنگ و هنر و ادب به‌عنوان ابزاری برای خدمت به آرمان‌ها و آموزه‌های خود استفاده می‌کردند. آنان در انتخاب آثار ادبی از نویسندگان و شاعران ایرانی اولویت را به کسانی می‌دادند که به نوعی در زمره هواداران حزب توده و اندیشه‌های چپ بودند و پس از آنان کسانی که نوشته‌های آن‌ها از محتوایی مناسب با هدف و تعلیمات حزبی برخوردار بود.

یکی از مهم‌ترین نشریات وابسته به حزب نشریه بیداری ما است که «ناشر افکار تشکیلات زنان» است و به‌طور تخصصی به مسائل مربوط به زنان پرداخته است و به ادعای خود در اساسنامه «کوشش نموده است که زنان ایران را که اکثر آن‌ها بی‌خبرترین افراد جامعه ما می‌باشند به حقایقی که مربوط به سرنوشت حال و آینده خود و اولادشان می‌باشد آگاه نموده و به آن‌ها راه مبارزه را برای به دست آوردن حقوق خود بیاموزد [...]» (محمدی، ۱۳۹۹: ۴۶۴).

نویسندگان نشریه بیداری ما علاوه بر پیروی از تمام دستورالعمل‌های نشریات حزب، تأکید بر نقش زنان دارند و در واقع تمام افکار خود را به‌گونه‌ای ارائه می‌دهند که با محوریت «زنان» باشند. از همین رو از شماره سوم سال چهارم این نشریه، به تاریخ سوم خرداد ۱۳۲۷، مقاله‌ای تحت عنوان «تاریخ را ورق بزنیم» منتشر شده است. در آغاز این مقاله نویسنده که خود را «م.ف» معرفی کرده و احتمالاً مریم فیروز است، نوشته:

«هیئت تحریریه مجله بیداری ما تصمیم گرفته که از این شماره زنان نامی و برجسته ایرانی را چه قدیم و چه معاصر به خوانندگان خود بشناساند. از آنجایی که نام اغلب این زنان در تواریخ یا دیوان‌ها ثبت است، ما به این کتب رجوع کرده و آن‌ها را از لابه‌لای اوراق گذشته بیرون کشیده و سعی خواهیم کرد که این زنان را با صفات پسندیده و یا نکوهیده و تأثیر خوب یا شومی که در زندگی اجتماعی ما داشته‌اند و در حقیقت مظهر زن ایرانی در ادوار مختلف تاریخ می‌باشند، معرفی نماییم. یکی از بهترین آثاری که ما می‌توانیم از آن استفاده بسیار نماییم شاهنامه فردوسی است و امروز هم یکی از زنان برجسته تاریخی خود را از این کتاب انتخاب کرده و مختصراً زندگانی او را شرح می‌دهیم.» (م.ف، ۱۳۲۷: ۳۰).

پس از این مقدمه، در شش شماره مقالاتی با این عناوین منتشر شده است: «رودابه»، «گردآفرید»، «فداکاری مادران شاهنامه»، «منیژه» و «شیرین». در این مقالات خلاصه‌ای از زندگی این شخصیت‌ها در شاهنامه و «خسرو و شیرین» ذکر می‌شود ولی نوع نگاه به داستان و روایت آن مطابق با سیاست‌هایی است که این نشریه دارد.

برای نمونه در داستان «رودابه»، عشق رودابه بدین‌گونه روایت شده است:

«رودابه با یک دنیا جسارت و بی‌باکی پشت پا به آداب و رسوم متداوله زده و از سنن ملی و گذشته خانوادگی خود صرف نظر کرده و به ندیمه‌های خود می‌گوید که می‌خواهد زال را ببیند» (همان: ۳۱).

در ادامه داستان، در قسمتی که رودابه می‌خواهد گیسوان خود را چون طنابی برای بالا کشیدن زال از روی بام به پایین بیندازد، آمده است:

«رودابه، دختری که تربیت شده برای اینکه روزی شوهر کند و فرمانبرداری از او بنماید و شوهر برای او خدای دویم است،

گیسوان بلند خود را از سر باز کرده و از دیوار پائین می‌اندازد [...] نشان می‌دهد که با این زنجیر مشکین و خوشبوی قدرت این را دارد که نه تنها او را به بالای بام برساند، بلکه برای همیشه او را بسته خود سازد و او را کمک و یاری کند.» (همان: ۳۱). البته نویسنده دستی در داستان نبوده است و روایت را تغییر نداده، ولی زاویه دید او به داستان به نوعی مصادره آن به مطلوب است. یعنی در این داستان هم، بیداری ما طبق سیاست‌های خود می‌خواهد مخاطبش را که زنان هستند، مجاب کند که می‌توان از «سنن ملی» گذشت و جایگاه خود را بالا کشید و هم‌پای مردان بود و بدان‌ها «کمک و یاری رساند». پایان‌بندی نویسنده روایت از داستان فردوسی نیز شاهدهی است بر این مدعا:

«همین تهور و غرور، همین وفا و پایداری به هدف زندگی را رودابه در پسرش پهلوان نامی و افسانه ایران می‌پروراند.» (همان: ۳۲). تعریف این نشریه از «زن» همین چیزی است که از رودابه ارائه می‌دهد: شجاع، جسور، مغرور و در عین حال خانم و باوفا! در شماره بعدی به «گردآفرید» پرداخته شده است. این شخصیت چنین معرفی می‌شود:

«زنانی که نامشان تاریخی شده، همه منشأ کارهای مردانه بوده‌اند. همه با تدبیر، خردمند، سخن‌سنج، جنگ‌آور، شمشیرگر، مملکت‌دار، دلیر، وفادار و دوراندیشند. چه آن‌ها غیر از زنانی هستند که مانند رقاصک خوش‌چشم و ابروی سبک‌سر، چیزی جز دلربایی و فتنه‌انگیزی نمی‌فهمند. موی مشکین و چشم غزالی و خنده دلفریب نمی‌تواند برای زنان نامی و زنانی که در تاریخ از آنان یاد می‌شود کافی باشد. زن‌هایی که مورد ستایش سخنگوی طوس درآمده‌اند همه زیباوند ولی این زیبایی با شرم و پارسایی، فداکاری و شجاعت، عشق و مهر مادری پایداری و وطن‌پرستی آمیخته شده است.» (هوشمند راد، ۱۳۲۷، ش ۵: ۳۰).

این تعریف از گردآفرید دقیقاً همان تعریفی است که پروین اعتصامی در یکی از شعرهای خود دارد؛ بیداری ما چهره‌ای مبارز و منتقد اجتماع از پروین اعتصامی به نمایش گذاشته و هر شش شعری که از او در این نشریه چاپ شده است، مضامینی این‌چنینی دارد. برای نمونه این شعر:

«جمال زن نه همان زلف پر شکن باشد و یا رخ چو مه و غنچه دهن باشد
نه ژوپ اطلس و نه جامه کرپ ژرژت نه کفش برقی و نه چین پیرهن باشد
کمال زن به حقیقت همان عفت اوست چنین زنی همه جا شمع انجمن باشد
صبا ز قول من این نکته را بپرس از شیخ چرا ضعیفه در این ملک نام من باشد
اگر ضعیفه منم از چه رو به عهده من وظیفه پرورش مرد پیل تن باشد
بکوش ای زن و از علم جامه بر تن کن خوش آن زنی که چنین جامه‌اش به تن باشد»

(اعتصامی، ۱۳۲۷: ۵).

در ادامه داستان نیز به نیرنگی که گردآفرید برای فرار از چنگ سهراب به کار می‌گیرد اشاره نمی‌شود و تنها به همین جمله بسنده شده است: «گردآفرید با سهراب به شیرین‌زبانی می‌پردازد و به تدبیر از چنگال او رها می‌گردد و او را بدین گونه می‌فریبد که: نهانی نسازیم بهتر بود/ خرد داشتن کار مهتر بود» (هوشمند راد، ۱۳۲۷، ش ۴: ۳۱). به نظر می‌رسد تأکید نویسنده مقاله بیشتر بر شجاعت و جسارت گردآفرید بوده تا نیرنگسازی او.

در شماره‌های بعدی به «فداکاری مادران شاهنامه» هم پرداخته شده است؛ در آغاز مقاله تأکید شده است که: «اگرچه فرنگیس دختر افراسیاب تورانی و تهمنه دختر شاه سمنگان بوده ولی فراموش نمی‌کنیم که شاعر داستان‌سرا و احیاکننده تاریخ ما هنگام توصیف این قبیل زنان و دختران، تصویر و ترسیمی از خصال و صفات زنان و دختران ایران را منعکس

ساخته و فداکاری و از خودگذشتگی که ما از تهمینه و فرنگیس می‌بینیم، همان فداکاری و شکیبایی یک زن ایرانی است». در مقاله‌ای که تحت عنوان «منیژه» در شماره بعدی این نشریه چاپ شده است، آمده:

«عشق در شاهنامه زن را بیچاره و زبون نمی‌کند. با عشق زنان شاهنامه خود را شاخص‌تر نشان می‌دهند. در مقابل عشق ناتوان نیستند. [...] برخلاف شعرای دیگر که زن را در اظهار عشق ساکت می‌سازند، فردوسی آن‌قدر به زن شجاعت و جرئت می‌دهد که در شاهنامه برای بیان محبت نخست زنان پای پیش می‌نهند. رودابه با سربلندی به مادر می‌گوید: روان مرا پور سامست جفت/ چرا آشکارا نباید نهفت.» (هوشمند راد، ۱۳۲۷، ش ۷: ۳۰)

در دیگر نشریات حزبی نیز این نوع استفاده از ادبیات به چشم می‌خورد. برای نمونه در شماره سوم نشریه مصلحت به تاریخ ۷ شهریور ۱۳۲۹ نیز شعری از فردوسی منتشر شده است که مضمون آن صلح‌طلبی است؛ آنچه به‌عنوان طرفداری از صلح در نشریات وابسته به حزب توده منتشر شده است، بخشی مربوط به دورانی است که ارتش آلمان بخش‌هایی از شوروی را اشغال کرده بود و ممکن بود به شکست شوروی منجر شود؛ از این رو عده‌ای که از سیاست‌های آلمان نازی حمایت می‌کردند، از این پیشروها خوشحال بودند و از آن حمایت می‌کردند. طرفداران حزب توده که از این اتفاقات ناخشنود بودند، تحت‌عنوان حمایت از صلح‌طلبی یا مبارزه با فاشیسم مخالفت خود را با این اندیشه‌ها بیان می‌کردند. پس از شکست آلمان، فرصت بسیار خوبی در اختیار حکومت شوروی قرار گرفت تا بتواند اندیشه‌های سوسیالیستی خود را در جهان گسترش دهد و یکی از موضوعاتی که شعار خود قرار داده بودند، صلح‌طلبی و مخالفت با جنگ‌افروزی بود، البته این بار به جای آلمان نازی، امپریالیسم امریکا و متحدانش کسانی معرفی می‌شدند که با صلح‌طلبی در جهان مخالف هستند و در واقع در آن روزگار گسترش دیدگاه‌های مارکسیستی و سوسیالیستی در زیر پوشش صلح‌طلبی انجام می‌پذیرفت. با بررسی نشریات وابسته به حزب توده شاهد بسامد بالای این مضمون هستیم که در قالب شعرها و داستان‌ها مطرح شده است (محمدی و حاجی آقابابایی، ۱۴۰۲: ۷۴۹).

جمعیت ایرانی هواداران صلح به ریاست محمدتقی بهار در خرداد ۱۳۲۹ تشکیل شد. این جمعیت هرچند مستقیماً زیر مجموعه حزب نبود، اما بسیاری از اعضای حزب در این جمعیت و نشریاتش فعال بودند و دیدگاه‌های حزب توده را به‌ویژه در خصوص مسائل بین‌المللی تبلیغ می‌کردند. مصلحت نشریه ارگان این جمعیت بوده است. این بیت از فردوسی به‌عنوان شعار نشریه همواره در صفحه اول درج می‌شد: «همه زآشتی کام مردم رواست/ که نابود باد آنکه او جنگ خواست» همچنین شعر معروف «جغد جنگ» بهار نیز به‌گونه‌ای شعار این جمعیت و نشریات وابسته به آن محسوب می‌شد. همان‌طور که اشاره شد، این نشریات با انتشار آثار مشاهیر ادب فارسی به دنبال ترویج افکار خود بودند. شعر مذکور نیز در سربرگ نشریه مصلحت به چاپ رسیده است و مفهوم مورد نظر از آن اگرچه اشتباه نیست ولی مطابق با افکار نشریه است:

«همه زآشتی کام مردم رواست که نابود باد آنکه او جنگ خواست
بگو هر بر آن روز ننگ آوری که پیش کسان هدیه جنگ آوری»

(مصلحت، ۱۳۲۹: ۳)

مقاله دیگری که در نشریه مردم ماهانه منتشر شده است مهر تأیید دیگری است بر مطالبی که گفته شد؛ مردم ماهانه خود را «نشریه تئوریک حزب توده ایران» و مجله‌ای «علمی، فلسفی، سیاسی، اجتماعی، هنری، اقتصادی» معرفی می‌کند. شماره اول آن در اول مهر ۱۳۲۵، به امتیاز رضا رادمنش، زیر نظر هیئت تحریریه و به سردبیری احسان طبری و مدیریت داخلی جلال آل احمد منتشر شده است. احمد قاسمی مقاله‌ای مفصل برای این نشریه نوشته است که موضوع مورد بحث ماست.

عنوان مقاله «درباره فردوسی» است. بخش اول آن به «نهضت‌های ملی از هجوم عرب تا روزگار فردوسی» پرداخته است و اینگونه بحث را آغاز نموده است که «ایران لقمه‌ای نبود که به یک لمحہ در کام تازیان ناپدید شود» (قاسمی، ۱۳۲۷: ۳۱). در ادامه به مقاومت ایرانیان در مقابل اعراب پرداخته شده و در مورد ابومسلم، سنبادگبر، بابک خرم‌دین، مازیار فرزند قارن، ابن مقفع، جعفر بن یحیی برمکی، یحیی بن خالد برمکی و... به‌عنوان افرادی که در مقابل این حملات ایستادگی و قیام کردند، توضیحاتی ارائه شده است. همچنین از شیعه، معتزله، مرجئه، مزدکیان، سپیدجامگان، قرمطیان، عباسیه، کیسانیه، راوندیان، اسمعیلیان، حارثیه، مسلمیه و خرم‌دینان به‌عنوان فرقه‌هایی یاد شده است که ایرانیان در مقابل بزرگ‌ترین پناهگاه تازیان که مذهب آنان بود، به وجود آوردند (همان: ۳۳). در نهایت این بحث به شعوبیه اشاره شده است و فردوسی را «یکی از افراد متعصب شعوبی، دشمن ستمگران تازی و شیفته گذشته ایرانی» (همان: ۳۵) معرفی کرده است و با استناد بر نلدکه اظهار داشته است که:

«او یک مهر و علاقه آمیخته به دلدادگی به آن آیین مغانی که هم موافق اصول عقلی و هم به دلخواه اوست دارد. در افسانه‌ای که از مآخذ اسلامی اقتباس شده و راجع به زیارت اسکندر از کعبه است اظهار می‌کند که خدای زمین و زمان احتیاجی به جا و مکان ندارد... می‌گوید که برای پیشینیان ما آتش فقط برای تعیین سمت نیایش بود، همان طوری که برای عرب‌ها سنگ سمت پرستش است. در این مورد به هیچ وجه احترام مخصوصی نسبت به اسلام ابراز نداشته است.» (همان: ۳۶).

قاسمی برای تأیید سخنان نلدکه ادامه می‌دهد: «فردوسی در جایی که دوران اسلام را توصیف می‌کند آشکارا از میگزاری زردشتی طرفداری می‌نماید و درباره مسلمانان می‌گوید: نباشد بهار از زمستان پدید/ نیارند هنگام رامش نبید» (همان: ۳۶). او معتقد است که هدف فردوسی در تنظیم شاهنامه زنده کردن افتخارات باستانی ایران و روح دادن به توده‌های سرکوب‌شده این سرزمین بوده است» (همان: ۳۷) و دلیل موفقیت بیشتر شاهنامه نسبت به دیگر آثار از جمله آثار نظامی را، از زبان ژول مول، همین توجه به توده مردم و احساسات ملی دانسته است.

در ادامه این مقاله بلند، احمد قاسمی ذیل تیتر «اما چند نکته درباره خود شاهنامه» ادامه داده است:

«شاهنامه فقط وصف شاهان نیست، بلکه در حقیقت وصف ملت ایران است آن‌طور که ملت ایران خود را می‌دیده است. قهرمان اصلی شاهنامه شاهان نیستند بلکه رستم است که فقط زور بازوی اون مورد نظر نیست بلکه پاکدلی، انسان‌دوستی، ایران‌پرستی، بزرگ‌منشی، بلندنظری او صفات عالیّه ایران باستان را مجسم می‌کند. از تمام شاهنامه فقط یک مصرع به ما یاد می‌دهند و آن این است: چه فرمان یزدان چه فرمان شاه. ولی در شاهنامه خیلی چیزهای دیگری هست. در آنجا بزرگان ایران دارای شخصیت‌اند دروغ نمی‌گویند، سرشکستگی به بار نمی‌آورند، فرمان بیدادگرانه‌ای را نمی‌پذیرند، وضع فضیحت‌آمیزی را تحمل ندارند» (همان: ۴۱).

مشخص است برداشت از شاهنامه و معرفی آن در این مقاله را نمی‌توان برداشتی سراسر نادرست دانست، ولی کاملاً مطابق با افکار و ایده‌ها و در واقع سیاست حزب و نشریه است. حتی در ادامه مقاله نویسنده نمونه‌هایی نیز برای تصدیق ادعای خود ارائه داده است. برای مثال به داستان رستم و اسفندیار اشاره نموده و بر مصرع «بسی شاه بیدادگر کشته‌ام» از زبان رستم تأکید نموده است. در واقع رستم را نمادی از مردم ایران معرفی کرده است که همواره در مقابل ظلم ایستاده‌اند و پادشاهان بیدادگر را خلع نموده‌اند. در ادامه مقاله نیز به داستان بیژن و منیژه پرداخته است و از این طریق سعی کرده است که به زنان مخاطب نشریه نیز نشان دهد که زنان ایرانی منفعل نبوده‌اند: «حتی زن است که مرد را می‌رباید» و همواره نقشی فعال داشته‌اند و منیژه به‌عنوان نمونه‌ای از آن‌ها: «با همه درماندگی بوی زبونی از گفتار او بر نمی‌آید» (همان: ۴۵). در نهایت نیز مقاله این طور به پایان رسیده است:

«اگر ما نسبت به زمان خود همان قدر متریقی بودیم که فردوسی نسبت به زمان خویش متریقی بوده، اگر به اندازه فردوسی ملت ایران را دوست می‌داشتیم، اگر به اندازه فردوسی در خدمت ملت بودیم، ایران ما امروز دستخوش بیدادگران خودی و بیگانه نبود، ضحاک ستم با هزار اژدها به جان ملت ایران نمی‌افتاد و سلاله امپریالیسم بر ما چیره نمی‌شد. حزب توده ایران زنده‌کننده فردوسی‌ها و پرورنده آن‌هاست». (همان: ۴۷).

در نشریه سوگند مقاله‌ای هست که به فردوسی پرداخته است. سوگند به مدیر مسئولی م. به‌آذین از نشریاتی است که در حوزه ادبیات بسیار فعال بود و شاعران و نویسندگان بزرگی در آن به نشر آثار خود پرداخته‌اند. سوگند در آغاز فعالیت، به انتشار خبرهای روز سیاسی می‌پرداخت، اما به تدریج به یک نشریه ادبی و هنری تبدیل شد. نویسندگان و شاعران نام‌آشنایی همچون سایه، ابوالقاسم انجوی، شهریار، لطفعلی صورتگر و... با این نشریه همکاری داشته‌اند (محمدی، ۱۳۹۹: ۳۶۵). سوگند، در هفته‌های پایانی انتشار خود بیشتر به نقد کتاب‌ها می‌پرداخت و به ادبیات کلاسیک نیز توجه بیشتری نشان می‌داد. در همین راستا «ع. م. مینو»، کتاب «حماسه ملی ایران، اثر تئودور نولدکه، ترجمه بزرگ علوی، با مقدمه سعید نفیسی» را معرفی کرده است. او پس از پرداختن دوباره به جعلی بودن روایت صله سلطان محمود به فردوسی، بر ملی بودن شاهنامه و پرداختنش به رنج و مصائب توده مردم تأکید می‌کند:

«هنگام بحث از وطن‌پرستی فردوسی، نولدکه به حق این وطن‌پرستی را ملت‌پرستی می‌خواند. در واقع هیچ‌یک از شعرای بزرگ و تاریخی ایران نتوانسته‌اند به قدر او آلام و مصائب روحی ملت را درک کند و به اندازه او داروی سلامت‌بخشی را برای این آلام بیابد. مهم اینجاست تخدیر کننده نباشد.» (ص ۴)

نویسنده البته به همین بسنده نمی‌کند و ادامه می‌دهد:

«اثبات ملی‌پرستی فردوسی ابداً اشکالی ندارد، زیرا در ایران شاهنامه تنها کتابی است که همه جا نزد همه کس وجود دارد و هنوز دهقان و فقیر و کارگر و زحمتکش کشور ما اوقات فراغت خود را به شنیدن داستان‌های آن می‌گذرانند.» (ع. م. مینو، ۱۳۲۷: ۷). همان‌طور که اشاره شد، در تمام این مقالات نویسندگان به نوعی سعی داشته‌اند که با استفاده از شاهنامه، افکار حزبی خود را ترویج کنند.

۳-۲. ادبیات جمهوری‌های سابق شوروی

اعضای حزب به دلیل ایمانی که به کعبه آمال مارکسیست‌های جهان، یعنی اتحاد جماهیر شوروی داشتند، ارتباط معنوی خود با کشور مادر را نه تنها با ترجمه نوشته‌ها و گفته‌های تئوری پردازان و تحلیلگران مکتب مارکسیسم، بلکه با ترجمه داستان‌ها و برخی از اشعار نویسندگان و شاعران شوروی یا کشورهای اروپای شرقی نشان می‌دادند. در نشریات حزب از مشاهیر تمام کشورهای اتحاد شوروی آثاری معرفی و منتشر شده است. در نقطه مقابل این مطالب، به نظر می‌رسد که نویسندگان نشریه در پی القای این نکته هستند که همان قدر که ادبیات دیگر ملل برای نشریه و البته ایران مهم است و به همان اندازه که ما بر اشتراکات فرهنگی میان شورمان و کشورهای همسایه تأکید می‌کنیم، آثار ادبی ما نیز برای این کشورها مهم است و بدان پرداخته می‌شود. در همین راستا هم هست که گاه‌گاه پیامی از مشاهیر این کشورها به ایرانیان مبارز ارسال می‌شود؛ برای نمونه پیام ناظم حکمت در نشریه مصلحت (شماره ۵۷، ۲۹ آبان ۱۳۳۰).

در این مورد، نشریه پیام نو سردمدار است؛ این نشریه به عنوان «ناشر افکار انجمن روابط فرهنگی ایران با اتحاد جماهیر شوروی» فعالیت خود را از ۱۵ مرداد ۱۳۲۳ آغاز کرده است و تا بهمن ۱۳۲۷، به صورت منظم به فعالیت خود به صورت ماهانه ادامه داده است و پس از ترور محمدرضا پهلوی در ۱۵ بهمن ۱۳۲۷ و غیرقانونی اعلام شدن فعالیت حزب، همراه دیگر نشریات

وابسته به حزب توده توقیف می‌شود.^۲

در مورد فردوسی مطلبی جالب توجه در این نشریه دیده می‌شود؛ «به خواب دیدن فیاض فردوسی را». میرزا عبدالله فیاض، شاعر تاجیکی (۱۸۵۴-۱۹۲۸)، در تعبیر بیت هجویه سلطان محمود منظومه‌ای نگاشته است که طبق ادعای نشریه، «این منظومه از رساله کوچکی که آقای بولدیروف به سال ۱۹۳۸ جزو نشریات بخش خاورشناسی موزه آرمیتاژ (لنینگراد) چاپ کرده» آورده شده است. این منظومه کوتاه در ۷۸ بیت داستانی را روایت می‌کند که در آن فردوسی به خواب فیاض آمده و بیتی را که محل مناقشه است، برایش معنا کرده. بیت مذکور، این بیت است: «کف شاه محمود عالی تبار / نه اندر نه آمد سه اندر چهار». در این منظومه فیاض اینگونه روایت می‌کند که:

«ز شب‌ها شبی چون شب قدر بود مرا ماه اقبال چون بدر بود
دل‌م بود بیدار و چشمم به خواب پدیدار شد پیری عالیجناب»

این پیر فردوسی است و آمده است تا بیت مذکور را برای فیاض معنی کند، چراکه:

«تو از بهر معنی یک بیت پاک بسی سال سودی رخ خود به خاک»

او ادامه می‌دهد که:

«که از عصر محمود تا این زمان باین فکر بکرم ز اهل جهان
به دامادیش داشت هرکس هوس ولیکن نشد هیچکس دسترس [...]»
جهانی به هم با سؤال و جواب جواب همه بود دور از صواب
به فهم خودش هرکه چیزی بگفت خیالش که حل کرد و چون گل شکفت
ز معنی عبارت چنان دور بود یکی ظلمت و آن دگر نور بود
به این بیت هرکس که گفتی جواب دل بیت شد از جوابش خراب
به مجموع دانشوران جهان نشد کشف معنی راز نهان»

فردوسی در این شب معنای بیت را به فیاض نمی‌گوید! شب بعد هم به خواب او می‌آید و این بار بیت را معنا می‌کند:

«بگویم تو را معنیش یک‌به‌یک نه اندر نه آمد چو هشتادویک
سه اندر چهارش شد اثنا عشر چو اثنا عشر را کنی «بی» اگر
ز هشتادویک حرف اعطا نمود که بی این کف شاه محمود بود»

اینکه چقدر این پاسخ گویاست و چقدر مشکل در معنای بیت را حل کرده است، موضوع بحث این جستار نیست. موضوع مورد نظر هدف پیام نو از انتشار این منظومه است؛ مقاله‌ای تحت عنوان «ادبیات ملی در اتحاد جماهیر شوروی» در این نشریه منتشر شده است که در بخشی از آن آمده است:

«انقلاب از تعداد زبان‌های ملت‌های ساکن در سرزمین‌های شوروی نکاست، بلکه در نتیجه انقلاب شماره آن‌ها رو به فزونی رفت؛ زیرا در اثر تحولات و انقلاباتی که در اعماق اجتماعات بشری رخ داد و نیز در اثر ساختن این اجتماعات در صحنه

سیاست یک عده از ملت‌هایی که تا به حال گمنام و ناشناس بودند از خواب غفلت بیدار شده زندگانی‌نویسی آغاز کردند [...] ادبیات شوروی فقط ادبیاتی که به زبان روسی نوشته شده نیست، بلکه ادبیات تمام اتحاد جماهیر شوروی ست» (فیاض، ۱۳۲۴: ۵۵-۵۸)

در واقع موضوع جدیدی که در این نشریه به چشم می‌خورد «همبستگی ملل اتحاد جماهیر شوروی» است. در مقاله دیگر تحت عنوان «ادبیات ازبکستان شوروی» آمده است:

«ملل کشور شوروی با خون خود زخم‌های یکدیگر را شفا می‌دهند. ملل در میهن یک قلب یک ضربان دارد. در قلب روسی خون گرگی جاری است، در قلب اوکراینی خون ارمنی و در قلب بلوروس در این روزها خون ترکمن با وجد می‌جوشد [...] موضوع‌هایی که در اشعار امروز ازبک به وجود می‌آیند عبارت از مجموع میهن پرستی، دوستی ملل، میهن پرستی شورویان، پیروزی، تنفر از ترسوها و خائنین، تنفر و انتقام، رنج پر از رشادت در پشت جبهه‌اند» (دیچ، ۱۳۲۳: ۱۴).^۳

در مرام‌نامه‌ای که در نخستین شماره پیام نو چاپ شده است، چنین آمده است:

«[...] ملت ایران و ملل اتحاد جماهیر شوروی به حکم طبیعت و به مقتضای جغرافیای خویش قرن‌هاست که پهلوی به پهلوی یک دیگر خوب و بد روزگار و پست و بلند جهان را با هم گذرانده‌اند. جمهوری‌های ماوراء قفقاز و جمهوری‌های آسیای مرکزی از حیث فرهنگ و آئین و زبان و ادب و صنعت نزدیک‌ترین بستگی را با ملت ایران دارند. کشور پهناور روسیه از زمانی که رابطه شرق با غرب جهان برقرار شده واسطه میان تمدن ایران و تمدن اروپایی بوده است. نه تنها فرهنگ ایران را به ملل باختر رسانده بلکه یک نیمه یا شاید بیشتر از آنچه ایران از فرهنگ اروپا پذیرفته از راه روسیه و به وسیله این کشور بزرگ و توانا بوده است. [...] نه تنها ایران با جمهوری‌های آذربایجان، گرجستان، ارمنستان، تاجیکستان، ترکمنستان و تاجیکستان همیشه نزدیک‌ترین رابطه معنوی داشته بلکه در میان ایران و ملل کوچک نواحی جنوب اتحاد جماهیر شوروی مانند تاتارها و آسها یا اسها (است‌ها) و لکزیان و داغستانیان و آجارها و ابخازیان و طالش‌ها و تات‌ها و چرکس‌ها و آلائیان قدیم و حتی ساکنان سواحل ولگا و کریمه نیز در قرن‌های متوالی رابطه نزدیک پابرجا مانده است.» (پیام نو، ۱۳۲۳: ۲)

در فهرست برنامه کارهای کمیسیون ادبیات و نشریات نیز چنین بیان شده است:

«۱. معرفی ادبیات ایران در اتحاد جماهیر شوروی و ادبیات اتحاد جماهیر شوروی در ایران ۲. ترجمه و طبع و نشر آثار مهم نظم و نثر فارسی به زبان روسی ۳. ترجمه و طبع و نشر آثار مهم نظم و نثر ملل اتحاد جماهیر شوروی به زبان فارسی و در درجه اول شاهکارهای ادبی...»

و به نظر می‌رسد که این سیاست‌ها باعث توجه حزب به فردوسی و تلاش برای پرداختن به شاهنامه و بازتاب جایگاه رفیع آن در جهان، در راستای اهداف حزبی است. در همین راستا شعر دیگری به نام «به فردوسی...» از رسول رضا شاعر نامدار آذربایجانی، با ترجمه عزیز محسنی، در شماره ۲۲ نشریه سوگند به تاریخ ۲۰ آذر ۱۳۲۷ منتشر شده است که در مدح فردوسی است. در بخشی از شعر آمده است:

«شاهنامه‌ات نام تو را ابدی کرد/ شهیر شعر تو را به جایگاه والای ستارگان رسانید/ اشعار تو درباره آن روز، هزار سال زندگی کرد/ اثر جاودانی که درخور کشور سرخ ما باشد نوشته خواهد شد/ بلی این اثر چند ده سال، چند قرن، نه/ بله هزاران سال جاوید خواهد ماند/ می‌خواهم مانند تو حدود زمان را از پیش پای خود بردارم/ نام من نیز در تاریخ با خط سرخ ثبت شود [...]» (رسول رضا، ۱۳۲۷: ۴).

در این شعر، شاعر تنها به مدح فردوسی نپرداخته است، بلکه او را «شاعری سرخ» دانسته و آرزوی رسیدن به جایگاه او را دارد.

۳-۳. مباحث علمی

همان‌طور که در مباحث قبل ذکر شد، بسیاری از نویسندگان سرشناس، در آغاز فعالیت حزب توده، عضو آن شدند یا حداقل متمایل به افکارش بودند. برای نمونه از امتیازات مهم نشریه پیام نو حضور فرهیختگانی همچون ملک‌الشعراى بهار، غلامعلی رعدی آذرخشی، حسین سمیعی، قاسم غنی، بدیع‌الزمان فروزانفر، رشید یاسمی بود که به‌عنوان اعضای مؤسس معرفی شده بودند و در کنار ایشان نام اعضای سرشناس حزب نیز دیده می‌شد. حضور چنین افرادی به تبع نمی‌توانست بی‌تأثیر باشد. این نشریه به‌صورت جدی و تخصصی به ادبیات پرداخته است. در ۴۰ شماره منتشرشده از این نشریه طی بازه زمانی مورد بررسی، ۱۸۱ عنوان کتاب نقد یا معرفی شده است، ۴۸ عنوان داستان ترجمه، ۴۰ داستان، ۴۲ شعر، ۱۹ شعر ترجمه، ۵ نمایش‌نامه، ۴۰ زندگی‌نامه، ۱۴ سفرنامه، ۲ خاطره، ۳۷ مقاله، ۵ مطایبه و ۹ فولکلور به چاپ رسیده است (محمدی، ۱۳۹۹: ۴۷۶). هم بسامد گونه‌ها و هم بسامد مضامین در پیام نو با دیگر نشریات وابسته به حزب متفاوت است. شاید دلیل اصلی آن فعالیت تخصصی نشریه در حوزه ادبیات و حضور چهره‌های شاخص ادبی است که گرایش حزبی آشکاری ندارند و تنها به افکار چپ متمایل‌اند. برای نمونه، از شماره هشتم به بعد، پیام نو به‌صورت مرتب در هر شماره بخشی به نام «کتب جدید» منتشر کرده است و در آن حداقل سه عنوان کتاب معرفی شده است. غالباً کریم کشاورز، بزرگ علوی و سعید نفیسی نویسندگان این بخش هستند و در اکثر موارد همراه معرفی کتاب، نقدی کوتاه یا توضیحاتی در مورد نویسنده نیز دیده می‌شود. (همان: ۴۷۸)

به هر روی، سومین موضوع پربسامد در این نشریه، بعد از «پرداختن به توده مردم و زندگی آن‌ها» و «تمجید از شوروی»، مطالب تعلیمی و علمی است (همان: ۴۷۶). یکی از این مطالب تخصصی و علمی، به فردوسی پرداخته است؛ سعید نفیسی در سال ۴، شماره ۵ به تاریخ مرداد و شهریور ۱۳۲۷ در مقاله مفصلی تحت عنوان «چند سخن درباره فردوسی» به افسانه‌های نادرست و غیر مستندی پرداخته است که درمورد زندگی او بین مردم رایج است. او در این مورد نوشته است:

«در تحقیقاتی که خاورشناسان معروف درباره فردوسی کرده‌اند باز همین مطالب نادرست مکرر شده. چنانکه در کتاب معروف حماسه ملی ایران که از شاهکارهای نولدکه خاورشناس معروف آلمانی است و آقای بزرگ علوی آن را ترجمه کرده و همین روزها منتشر شده است بیشتر این مطالب هست و عجب‌تر از همه این است که در کتاب هزاره فردوسی که به مناسبت جشن هزارسالگی او دولت ایران چاپ کرده و سند رسمی درباره او به شمار خواهد رفت، متأسفانه بیشتر این مطالب نادرست در مقاله مفصلی که آقای تقی‌زاده و مقالاتی که دیگران نوشته‌اند دیده می‌شود و امروز موقع آن رسیده که برخی از این اشتباهات مهم را با دلایل معتبر رد کنم» (نفیسی، ۱۳۲۷: ۲).

مقاله مفصل است و در ۲۱ صفحه به چاپ رسیده است. نفیسی در این مقاله، برای نمونه به انگیزه فردوسی برای سرودن شاهنامه پرداخته و با استناد بر ابیات و کمک گرفتن از تاریخ، توضیح داده است که او اثر گرانبه‌ای را برای صله و به دستور سلطان محمود نسروده است. همچنین سعی دارد که ثابت کند داستان بدعهدی سلطان محمود و ارسال صله برای فردوسی هنگامی که جنازه او از دروازه شهر خارج می‌شود، بی‌اساس است. او معتقد است اساس این اشتباهات و جعلیات چهار مقدمه‌ای است که برای این اثر نگاشته شده است؛ اولی مقدمه ابومنصوری است، دومی مقدمه دیگری است که در بعضی نسخه‌ها به دنبال این مقدمه آمده و لااقل در قرن هفتم نوشته شده و غلط‌های بسیاری دارد، مقدمه سوم متعلق به بعد از قرن هفتم و قبل از قرن نهم است و همان مقدمه دوم با شاخ و برگ بیشتر و اشعاری جاداده شده در آن است. مقدمه چهارم نیز همان است که به نام مقدمه بایسنقری معروف است. نفیسی معتقد است تمام این مطالب نادرست از سه مقدمه اخیر گرفته شده است (همان: ۳). به هر روی این مقاله، مقاله‌ای تخصصی است و کاملاً جنبه علمی دارد.

در مقاله‌ای تحت عنوان «فردوسی و مغول و بایسنقر» که ا.م. در شماره ۱۶۲ نشریه نامه رهبر، به تاریخ ۱۵ آبان ۱۳۲۲ نگاشته

است نیز اطلاعاتی علمی در مورد تاریخ ادبیات و جایگاه فردوسی ارائه شده است ولی دلیل و هدف مقاله در واقع تمسخر «سید ضیاء طباطبایی» است. سیدضیاء که پس از ماجرای کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹، ابتدا به نخست وزیری رسید و سپس به علت پاره‌ای اختلافات با رضا خان و دیگر شخصیت‌های سیاسی از ایران تبعید شد، پس از سرنگونی رضا شاه بار دیگر به ایران بازگشت و به فعالیت سیاسی پرداخت. حزب توده در آغاز با سرسختی سعی بر شناساندن ماهیت ضد انقلابی او داشت و خدمات روزنامه رعد به مدیریت سیدضیاء را به سیاست انگلستان در ایران و طرفداری او را از قرارداد ۱۹۱۹ به فراوانی بازگو می‌کرد. سید ضیاء، عقاید و نظریات خود را در رسال‌های به نام «شعائر ملی» منتشر ساخته بود. این رساله قبل از هر چیز نشانه دوری مطلق سیدضیاء از محیط آن روزهای کشور بود. مطالب این رساله که به زعم اعضای حزب، نشان‌دهنده عقب‌ماندگی فکری او بود و همچنین تمام سخنرانی‌ها و یادداشت‌های او در نشریات حزبی به‌طور مفصل مورد تجزیه و تحلیل و انتقاد کوبنده قرار می‌گرفت. این مقاله نیز برای تمسخر اوست که گویا در یکی از سخنرانی‌هایش اشتباهی در مورد فردوسی و زمان زندگی او کرده است:

«در شماره ۳۸ روزنامه کاروان، شرحی به قلم یکی از نوچه‌های آقا (سید ضیاءالدین) می‌رساند که نویسنده سعی دارد که اغلاط تاریخی آقا را در خصوص آنکه فردوسی در زمان مغول بود، به لباس تاریخی درآورده، این اشتباه بزرگ را که دلیل عدم اطلاعات آفاست رفع و رجوع نماید. [...] اطلاعات سرکار درباره میزان نفوذ شاهنامه در اذهان ایرانیان قبل از سلسله تیموریان به کلی محدود و ناچیز است و می‌توان گفت کوری عصاکش کوری دیگر شده. آقای دروغ‌پرداز از زمان فوت فردوسی تا زمان بایسنقر که در قرن نهم می‌زیسته قریب ۴۲۱ سال فاصله داشته و در تمام این مدت شاهنامه با سرعت عجیبی در اذهان عامه سپرده شد. مکرر آن را استنساخ نموده باشکال گوناگون در دسترس عموم گذاشته بودند و همه اشعار حماسه آن را از حفظ داشتند. چنانچه فراموش نکرده باشید مسعود سعد سلمان که در حدود سال ۵۰۰ هجری یعنی صد سال بعد از فردوسی می‌زیسته است شاهنامه را خلاصه کرده و سعدی در قرن هفتم از شاهنامه نقل نموده [...]» (ا. م، ۱۳۲۲: ۱)

۴. نتیجه‌گیری

با بررسی‌های صورت گرفته این‌طور به نظر می‌رسد که نویسندگان نشریات حزب توده ایران از نام فردوسی و شاهنامه با چند هدف و به چند شیوه استفاده کرده‌اند:

۱. تبلیغ افکار و اهداف حزبی: نویسندگان نشریات حزب توده با انتشار برخی داستان‌های شاهنامه، سعی کرده‌اند برداشتی مطابق با افکار حزبی از داستان ارائه دهند.

همچنین آن‌ها کوشیده‌اند تا از جایگاه رفیع فردوسی و اثرش در جهان استفاده کرده و توجه نویسندگان و اندیشمندان و شاعران ملل اتحاد شوروی به این اثر را نشانه‌ای از همبستگی آنان با ایران معرفی کنند و از این طریق اهداف حزبی خود را پیگیری نمایند.

۲. جذب اقشار مختلف جامعه: نویسندگان نشریات همچنین تلاش کرده‌اند که با انتشار مقالات علمی و تخصصی مخاطبان جدی و تحصیل کرده را نیز جذب نشریات خود نمایند. و در این راه به فردوسی و اثر او نیز پرداخته‌اند.

سیاسگزاری:

نسخه اساس نشریات مورد استفاده در این جستار، نسخ موجود در کتابخانه ملی ایران بوده است. از مسئول بخش پیایندهای این کتابخانه برای تسهیل فرایند پژوهش، سیاسگزاریم.

پی‌نوشت

۱. دقیقاً به همین شکل در نشریه منتشر شده است.

۲. البته در سال‌های پس از کودتا انتشار خود را از سر می‌گیرد و با وقفه‌های طولانی تا سال ۱۳۵۷، با نام «پیام نوین»، فعالیت می‌کند. در این جستار بازه اولیه فعالیت این نشریه مورد بررسی بوده است.
۳. این شماره از نشریه تاریخ ندارد.

منابع:

۱. م. (۱۳۲۲) «فردوسی و مغول و بایسنقر»، نامه رهبر، ش ۱۶۲، ص ۱.
- اعتصامی، پروین (۱۳۲۷) «بکوش ای زن و از علم جامه بر تن کن»، بیداری ما، س ۴، ش ۴، ص ۵.
- آبراهامیان، یرواند (۱۳۷۷) ایران بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل محمدی. تهران: نی.
- آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۹) تاریخ ایران مدرن، ترجمه محمد ابراهیم فتاحی. تهران: نی.
- جوادی یگانه، محمدرضا و بشیر تفنگ‌سازی (۱۳۹۱) «تأثیر حزب توده بر ادبیات داستانی ایران (۱۳۳۲-۱۳۵۷)»، جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، د ۴، پاییز و زمستان، ش ۲ (۸)، ص ۱-۲۰.
- د. دیچ (۱۳۲۳) «ادبیات ازبکستان شوروی»، پیام نو، س ۱، ش ۴، ص ۹-۱۳.
- رسول، رضا (۱۳۲۷) «به فردوسی...»، سوگند، س ۱، ش ۲۲، ص ۴.
- ع. م. مینو (۱۳۲۷) «نقد و معرفی کتاب»، سوگند، س ۱، ش ۲۴، ص ۴-۷.
- فرشاهی‌نژاد، یاسر (۱۳۹۸) پژوهشی در مبانی فکری نظریه ادبی حزب توده (۱۳۱۰-۱۳۳۰ ش). ایران‌نامگ، س ۴، ش ۱، ص ۸۵-۱۰۱.
- فیاض، میرزا عبدالله (۱۳۲۴) «به خواب دیدن فیاض فردوسی را»، پیام نو، د ۲، ش ۴، ص ۵۵-۵۸.
- قاسمی، احمد (۱۳۲۷) «درباره فردوسی»، نامه مردم (ماهانه)، س ۳، ش ۲ (۲۶)، ص ۳۰-۴۸.
- م. ف (۱۳۲۷) «تاریخ را ورق بزنیم»، بیداری ما، س ۴، ش ۳، ص ۳۰-۳۳.
- محمدی، غزاله (۱۳۹۹) «تحلیل محتوای ادبی نشریات وابسته به حزب توده ایران (مهر ۱۳۲۰ تا بهمن ۱۳۲۷)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی محمدرضا حاجی آقابابایی. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- محمدی، غزاله و محمدرضا حاجی آقابابایی (۱۴۰۰) «بررسی گونه و مضمون داستان‌های رئالیسم سوسیالیستی در نشریات حزب توده ایران»، ادبیات پارسی معاصر، سال ۱۱ (۳۱)، ص ۱۳۰-۱۵۵.
- محمدی، غزاله و محمدرضا حاجی آقابابایی (۱۴۰۲) «شیوه‌های تأثیرگذاری حزب توده بر ادبیات معاصر ایران» پژوهش‌های ادبی، دوره ۲۰، شماره ۸۲، ص ۱-۳۶.
- محمدی، غزاله و محمدرضا حاجی آقابابایی (۱۴۰۳) ادبیات سرخ- فهرست محتوای ادبی نشریات وابسته به حزب توده ایران، مهر ۱۳۲۰ تا مرداد ۱۳۳۲، تهران: خاموش.
- محمدی، غزاله و مریم حاجی عزیزی (۱۴۰۰) «نقد مارکسیستی داستان‌های نشریه بیداری ما (ارگان تشکیلات زنان حزب توده ایران ۱۳۲۳-۱۳۲۷)»، نهمین همایش ملی متن‌پژوهی ادبی.
- مصلحت (۱۳۲۹) ش ۳، ص ۱.
- نفیسی، سعید (۱۳۲۷) «چند سخن درباره فردوسی»، پیام نو، س ۴، ش ۵، ص ۱-۲۱.
- هوشمند راد، هما (۱۳۲۷) «تاریخ را ورق بزنیم»، بیداری ما، س ۴، ش ۴، ص ۳۰-۳۳.
- هوشمند راد، هما (۱۳۲۷) «تاریخ را ورق بزنیم»، بیداری ما، س ۵، ش ۵، ص ۳۰-۳۲.
- هوشمند راد، هما (۱۳۲۷) «تاریخ را ورق بزنیم»، بیداری ما، س ۵، ش ۷، ص ۳۴-۳۶.

References

- A. M. (1943). "Ferdowsi, the Mongols, and Baysunghur". *Nameh-ye Rahbar*, 162: 1. [In Persian]
- A. M., M. (1948). "Book Review and Introduction". *Sogand*, 1 (24): 4-7. [In Persian]
- Abrahamian, E. (1998). *Iran Between Two Revolutions* (A. Gol Mohammadi, trans.). Tehran: Ney. [In Persian]
- Abrahamian, E. (2010). *A History of Modern Iran* (M. Ebrahim Fattahi, trans.). Tehran: Ney. [In Persian]
- D. Deitch. (1944). "Literature of Soviet Uzbekistan". *Payam-e No*, 1 (4): 9-13. [In Persian]
- E'tesami, P. (1948). "Strive, Woman, and Clothe Yourself with Knowledge". *Bidari-e Ma*, 4 (4): 5. [In Persian]
- Farashahi Nejad, Y. (2019). "A Study on the Intellectual Foundations of the Literary Theory of the Tudeh Party (1931-1951)". *Iran Nameh*, 4 (1): 85-101. [In Persian]
- Fayyaz, M. A. (1945). "Fayyaz's Dream of Ferdowsi". *Payam-e No*, 2 (4): 55-58. [In Persian]
- Ghasemi, A. (1948). "About Ferdowsi". *Nameh-ye Mardom* (Monthly), 3 (2, Serial No. 26): 30-48. [In Persian]
- Houshmand Rad, H. (1948). "Let's Turn the Pages of History". *Bidari-e Ma*, 4 (4): 30-33. [In Persian]
- Houshmand Rad, H. (1948). "Let's Turn the Pages of History". *Bidari-e Ma*, 5 (5): 30-32. [In Persian]
- Houshmand Rad, H. (1948). "Let's Turn the Pages of History". *Bidari-e Ma*, 5 (7): 34-36. [In Persian]
- Javadi Yeganeh, M. R. and Tefangsazi, B. (2012). "The Impact of the Tudeh Party on Iranian Fiction (1953-1979)". *Sociology of Art and Literature*, 4 (2, Serial No. 8): 1-20. [In Persian]
- M. F. (1948). "Let's Turn the Pages of History". *Bidari-e Ma*, 4 (3): 30-33. [In Persian]
- Maslahat (1950) No. 3: 1. [In Persian]
- Mohammadi, G. (2020). "Content Analysis of Literary Publications Affiliated with the Tudeh Party of Iran (October 1941 to February 1949)" [Master's Thesis, Allameh Tabataba'i University]. [In Persian]
- Mohammadi, G. and Haji Azizi, M. (2021). "Marxist Critique of Stories in Bidari-e Ma (Organ of the Women's Organization of the Tudeh Party of Iran 1944-1948)". Ninth National Conference on Literary Text Research. [In Persian]
- Mohammadi, G. and Haji Aghababaei, M. R. (2021). "A Study of the Genre and Themes of Socialist Realism Stories in the Publications of the Tudeh Party of Iran". *Contemporary Persian Literature*, 11 (31): 130-155. [In Persian]
- Mohammadi, G. and Haji Aghababaei, M. R. (2023). "Methods of Influence of the Tudeh Party on Contemporary Iranian Literature". *Literary Research*, 20 (82): 1-36. [In Persian]
- Mohammadi, G. and Haji Aghababaei, M. R. (2024). *Red Literature - Content Index of Literary Publications Affiliated with the Tudeh Party of Iran, October 1941 to August 1953*. Tehran: Khamoosh. [In Persian]
- Nafisi, S. (1948). "A Few Words About Ferdowsi". *Payam-e No*, 4 (5): 1-21. [In Persian]
- Rasoul, R. (1948). "To Ferdowsi...". *Sogand*, 1 (22): 4. [In Persian]